

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI
ANDIJON VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI
Pedagogika va psixologiya, ta’lim texnologiyalari kafedrası

Abdullayeva Jamila Gopirovna

Tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda oila, mahalla va ta’lim muassasasining o‘rni

**Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilari uchun
uslubiy tavsiya**

Andijon-2024

Annotatsiya: *Yurt kelajagi bo'lgan yoshlarning, bolalarning mustaqil va erkin shaxs sifatida shakllanishida oila, mahalla va maktab hamkorligi, ta'lim-tarbiya jarayonini har tomonlama takomillashtirish juda katta ahamiyatga ega, o'zaro hamkorlikni yanada mustahkamlanishi samarali tashkil etilishi yoshlarni barkamol avlod sifatida kamol topishi uchun zamin bo'ladi. Ta'lim tarbiya jarayonini tashkil etishda eng avvalo, ota-ona, mahalla va maktab hamkorlik ishlarini yo'lga qo'yish eng muhim masala hisoblanadi. Chunki, hamkorlik pedagogikasidagi eng ustivor tamoyil sifatida oila va pedagoglar, mahalla instituti birgalikdagi amalga oshiriladigan ishlar va maqsadlar mushtarakligini hisobga olish lozim. Bunda erishadigan yutuqlarimiz va har tomonlama barkamol shaxsni rivojlanishi yo'lida bolalarni o'qitish va tarbiyalashda nafaqat o'qituvchilarning o'quvchilar va hamkasblar bilan shuningdek, ota-onalar, mahalla faollari bilan birgalikdagi faoliyatidir. Ota-onalar, mahalla faollari, nodavlat va notijorat tashkilotlar bilan birgalikdagi harakat dars va darsdan tashqari faoliyatda ularning ishtirok etishi, ta'lim-tarbiya jarayoni sifat va samaradorligini oshirishda yordam ko'rsatishi, mavjud muammolarni birgalikda hal etish va o'zaro hamfikrlilik muhitini tashkil etishni talab etadi.*

KIRISH

Yosh avlodni tarbiyalashda asosiy ta'lim - tarbiya o'chog'i bu oila va maktabdir. Oilada bola tarbiyasi g'oyat nozik va murakkab masala hisoblanib, bu ota-onadan odob, bilim, tarbiyani talab qiladi. Tarbiya ishi ta'lim muassasalari bilan oila hamda mahalla hamkorligida amalga oshiriladigan murakkab, mas'uliyatli vazifadir. Bolaning mustaqil va erkin inson sifatida rivojlanishi uchun birinchi navbatda oila mustahkamligini ta'minlash lozim. Oila jamiyat tayanchi ekanligini unutmasligimiz kerak. Oiladagi ta'lim - tarbiyani to'ldiruvchi bu maktab va mahalla hisoblanadi. Darhaqiqat, ta'lim-tarbiya jarayoni qanchalar yuksak bo'lsa, shuncha ko'p ma'naviy, iqtisodiy, siyosiy yuksalish bo'laveradi. O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid siyosat davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi 23-son qaroriga ko'ra "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish" Konsepsiyasi qabul qilingan. Unda ta'kidlanishicha "O'zbekiston Respublikasining yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Qarorlari, Hukumat qarorlari, BMT ning 2030-yilgacha Barqaror rivojlanish maqsadlari, 2030-yilgacha mo'ljallangan "Yoshlar strategiyasi", Yoshlar manfaatlari bo'yicha butunjahon harakatlar dasturi, 2020-yil dekabr oyida tashkil etilgan "O'zbekiston yoshlari" Forumida hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida yoshlarga oid davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha belgilangan vazifalar asosida ishlab chiqilgan. O'zbekistonda Yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining maqsadi- yoshlarni jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk insonlar etib tarbiyalash, ilmiy va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish, huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik, ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarga faol jalb qilishdan iborat.

Tarbiya jarayonida oila mahalla hamda ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi

Ta'lim muassasalari, oila va mahalla o'zaro hamkorlikda ishlashi bola tarbiyasi, ayniqsa uning barkamol shaxs tarbiyasi uchun zarur. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta'lim-tarbiya sohasiga juda katta o'zgarishlar kiritmoqda. Shu jumladan oliy ta'lim va umumiy o'rta ta'lim muassasalarini keskin ko'payib borayotganini misol qilish mumkin. Shu borada prezident maktablari, xususiy universitetlar faoliyat yuritib boshlashlari ta'lim sohasidagi o'zgarishlar desak mubolag'a bo'lmaydi. Yosh avlodga bu imkoniyatlardan to'laonli foydalanishni o'rgatish o'qituvchilar zimmasiga yuklatilgan. Albatta faqatgina o'qituvchi emas balki o'quvchining ota-onalarini ham ma'suliyatlaridan biri hisoblanadi. O'qituvchi boshlang'ich sinflardan o'quvchilarga ta'lim-tarbiya jarayonida bo'layotgan yangiliklar haqida ma'lumot berib borishlari o'quvchilarni fikrini o'stirishga xizmat qiladi. O'qituvchi yosh avlodni tarbiyalash jarayonida ota-onalar bilan birgalikda ishlash hamkorligini yo'lga qo'yib olishi zarur.

Mamlakatimizda bolalar to'g'risida, onalar haqida g'amxo'rlik qilish chinakam davlat siyosati darajasidagi faoliyatlarga aylanib bormoqda. Jamiyki yaxshi narsalar - bolalarga shiori yanada baralla jaranglamoqda. Keyingi yillarda mazkur masala yuzasidan qabul qilingan qarorlar fikrimizning isbotidir. Ma'lumki, bola maktabga kelgunga qadar ham, maktabda o'qish davrida ham, asosan oilada tarbiyalanadi. Oila davlatning asosiy kurtagi sifatida bolalarning dunyoqarashi, xulqi va didiga ta'sir ko'rsatishi tabiiy holdir. Oila a'zolarining ma'naviy birligi yoshlarni har tomonlama kamol toptirishning dastlabki va asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Bolalarni barkamol inson qilib tarbiyalash maktabni oila bilan mustahkam bog'lamay turib, tarbiya sohasidagi butun ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirib bo'lmaydi. Shu maqsadda ota-onalar o'rtasida ta'lim-tarbiyaga oid tashviqot ishlarini kengaytirish ularni maktabning faol yordamchilariga, o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqaridagi ishlarida har tomonlama foydali tashkilotchilariga aylantirish zarur.

Mamlakatimizda oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligi va unda shaxs tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatuvchi milliy qadriyatlar yil sayin qadr topib, nufuzi oshib bormoqda. Buning asosiy sababi davlatimiz tomonidan ijtimoiy institutlarga har tomonlama e'tibor qaratilayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan mustaqillik bergan imkoniyat tufayli qo'lga kiritilgan milliy qadriyatlarning qayta tiklanayotganligidir. Shu ma'noda olib qaralganda, ijtimoiy institutlar va uning muammolari bo'yicha ilmiy asoslangan tadqiqotlarning yuzaga kelishi dolzarb ahamiyatga molik bo'lib qolaveradi. Yosh avlodni tarbiyalashdek buyuk ishga Prezidentimizning ta'lim sohasiga alohida e'tiborlarini qaratganliklari har bir fan o'qituvchisidan o'z faoliyatiga jiddiy yondashishini talab etmoqda. Davlatimiz rahbarining qator qarorlari asosida yoshlar bilan ishlash negizida mahalla maktab va oilaning o'rni haqida fikr yuritilgan. Tarbiya jarayoni ishtirokchilari sa'yi harakatlarini birlashtirish maqsadida 1993 yilda ishlab chiqilgan "Oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligi" Konsepsiyasi yoshlarni istiqlol g'oyalariga sadoqatli, ma'naviy barkamol, vatanparvar qilib tarbiyalashda keng jamoatchilik faoliyatini muvofiqlashtirish borasida dasturulamal bo'ldi. "Oila, mahalla, ta'lim muassasasi hamkorligi" Konsepsiyasining asosiy maqsadi yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda o'zbek xalqining boy, milliy, madaniy, tarixiy an'analari, urf-odatlar va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali, zamonaviy pedagogik texnologiyaning ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etish, shaxsni tarbiyalash va uni har tomonlama kamol toptirishning ustuvorligini ta'minlash, ota-onalar, pedagoglar va mahalla faollarining umumiy hamda milliy pedagogik madaniyatni oshirish, respublika fuqarolari orasida milliy mafkuraviy tarbiya ishlarini takomillashtirishdan iboratdir. Konsepsiyada jamiyat taraqqiyotining ma'naviy-axloqiy negizi bo'lgan milliy va umuman insoniy qadriyatlar, milliy va umuminsoniy tarbiyaning o'zaro aloqasi hamda muhim yo'nalishlari belgilab olingan. Chunonchi, mahalla, oila va ta'lim muassasasi hamkorligida milliy tarbiya yo'nalishida yoshlarning o'zlikni anglash, vatanparvarlik, milliy g'urur, millatlararo muloqot madaniyati, milliy mafkuraviy onglilik, milliy odob, fidoyilik kabi fazilatlarni o'zlashtira olishlari zarurligi ko'rsatilgan bo'lsa, umuminsoniy

yoʻnalishda hamkorlikdagi pedagogik faoliyatning huquq, iqtisodiy, jismoniy, aqliy, estetik, ekologik, gigienik va boshqa tarbiya sohalarini qamrab olishi muhim ekanligiga eʼtibor qaratilgan.

Oila, mahalla va taʼlim muassasasi hamkorligida quyidagi tamoyillar asosida yoʻlga qoʻyiladi:

1. Taʼlim va tarbiya sohasida hamkorlik jarayoni ishtirokchilari harakatlarining ish birligi.
2. Tarbiyalanuvchiga hurmat va talabning uygʻunligi.
3. Hamkorlik jarayoni subʼektlarining teng huquqliligi va yuksak masʼuliyati.
4. Faoliyat jarayonida millat va davlat manfaatlari ustuvorligi.
5. Hamkorlikning ilmiy asoslanganligi.

Oʻzbekistonda sogʻlom avlodni tarbiyalashda oila-mahalla-taʼlim muassasasi hamkorligini taʼminlash samaralarining garovidir. Bu borada hukumat tomonidan amalga oshirilayotgan ustivor yoʻnalishlar quyidagilardan iboratdir:

Oila, mahalla, taʼlim muassasalari hamkorligini taʼminlashning huquqiy bazasini takomillashtirish, hamkorlikning kuchayishiga qaratilgan uslubiy taʼminotni mustahkamlash;

Oilada yoshlar va ota-onalarning ijtimoiy faolligini oshirish; Oʻquvchi yoshlarga taʼlim berish, ularni tarbiyalash, iqtidorli yoshlarni qoʻllab-quvvatlash, ularni qiziqishlari boʻyicha kasbga yoʻnaltirish;

Ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarni moddiy va maʼnaviy jihatdan qoʻllab-quvvatlash;

Voyaga yetmagan oʻsmirlar va yoshlar oʻrtasida huquqbuzarlik va nazoratsizlikning oldini olish boʻyicha profilaktik tadbirlar samaradorligini oshirish;

Yoshlar oʻrtasida sogʻlom turmush tarzini targʻib qilish, ularni jismoniy tarbiya va sport bilan shugʻullanishga keng jalb etish orqali sogʻlom oilaga tayyorlash;

Barkamol avlodni tarbiyalashga qaratilgan maʼnaviy-maʼrifiy tadbirlarni mazmunan takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish mexanizmini yaratish;

Sogʻlom avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish.

Yana bir narsani unutmasligimiz kerak tarbiyada har bir bolaning xulqiga, temperamentiga qarab munosabat, muomala qilishimiz lozim. Albatta, bunda bolaning yoshi, jinsi, aqli, farosati, xullas hammasini hisobga olish darkor. U hali bola degan fikrni unutib, bola boshidan degan fikr bilan tarbiyalanib borishi kerak. Tarbiya jarayonida mayda detal degan narsa boʻlmasligi kerak, chunki u oʻz oʻrnida gʻoyat muhim boʻlishi mumkin. "Bolani faqat u bilan gaplashganda, nasihat qilganda yoki unga biror narsa buyurgandagina tarbiyalayman deb oʻylamang. Siz bolani turmushingizning har bir lahzasida, hattoki oʻzingiz uyda yoʻqligingizda ham tarbiyalaysiz. Sizning qanday kiyinishingizni, boshqalar bilan va boshqalar haqida qanday gaplashishingizni, xursand boʻlishingiz yoki tashvishlanishingiz, doʻst va dushmaningiz bilan qanday muomala qilishingiz gazeta oʻqishingiz bularning hammasi bola uchun katta ahamiyatga ega". Haqiqatdan ham inson farzandida shunday bir narsa borki, u oilada olgan tarbiasini bir umr unutmaydi va doim oʻsha ishga taqlid qilib yashaydi. Dono xalqimizda bir maqol bor" Qush uyasida koʻrganini qiladi". Shunday ekan farzandlarimizga yoshligidan katta eʼtibor berishimiz lozim. Agar oilada muhit yaxshi boʻlmasa ya'ni ota-ona farzandlariga befarq boʻlib va har doim janjallar sodir boʻlaversa bu bolaning tarbiasiga, rivojlanishiga qattiq taʼsir koʻrsatadi. Chunki oila farzandning dastlabki tarbiya maktabidir. Afsuski, oramizda shunday ota-onalar ham uchraydiki, bolaning hamma talab - ehtiyojlariga haddan tashqari eʼtiborli boʻlib, barcha oʻjarliklarini koʻtaradilar. Natijada bola kelajakda yomon xulqli, jamiyatga zarari tegadigan inson boʻlib qoladi. Ana shunday muammolar kelib chiqmaslikning oldini olish uchun biz boʻlajak yosh avlodga toʻgʻri tarbiya berib, ularga adolatlilik, toʻgʻri soʻzlilik, haqqoniylik va hurmat-izzatni oʻrgatishimiz lozim.

Yosh avlodni tarbiyalashda asosiy taʼlim-tarbiya oʻchogʻi bu maktabdir. Maktabga har xil oiladan turli xil xulq-atvordagi oʻgʻil-qizlar kelishadi. Bularda maktabning qonun va qoidalariga koʻnikma hosil qilish, jamoa bilan birga boʻlish odatini shakllantirish juda qiyin hisoblanadi. Ana shu narsa oila bilan maktab

hamkorlikda o'tkazsa bolalar xulqidagi salbiy xususiyatlarni bamaslahat hal qilishsa, tarbiyasi yomon o'quvchi bo'lmaydi. Biz bilamizki hamma narsa mahalladan boshlanadi. Yoshlar tarbiyasi ular ma'naviy kamolotining samarali yo'llaridan biri davlat huquq-targ'ibot organlari, xalq ta'lim tizimi hamda mahallalarning jamoat tashkilotlarining yaqin hamkorligidir. Bo'lg'usi kelajakda, jamiyatimizda komil insonni tarbiyalashga har bir oila, mahallaning ahamiyati katta. Yoshlarni avlodni yaxshi xulqli, davlat ramzlariga sadoqatli qilib tarbiyalashda ularning yosh jihatlariga, xarakteriga alohida ahamiyat berish kerak, chunki bularsiz tarbiyada maqsadga erishib bo'lmaydi Yosh avlodni tarbiyalashda "Oila, mahalla, maktab hamkorligi "konsepsiyasi jarayonida ularning har bir vazifalari bor. Masalan:

- avvalambor oilada sog'lom muhitni rivojlantirish, bir -birlariga g'amxo'r bo'lish;

- farzandlarga dunyoviy bilimlar berish, ma'naviyatli inson bo'lib yetishish;

- bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish va vatanga muhabbat tuyg'usini shakllantirish;

- bolalarning bo'sh vaqtlarida qo'shimcha ta'lim berish;

- mahalla faollari bilan bolalarning ta'lim-tarbiyasiga oid majlislar o'tkazib, muammolarni hal etish;

- mahalla tomonidan o'quvchilarga ko'rik-tanlovlar, bayram, sport musobaqalarini o'tkazish. A. Avloniyning: "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir" iborasi oila, maktab, mahalla tamoyiliga aylanishiga erishildi. Hozirgi kunda bolalarning tarbiyasiga mahalla, jamoatchilik juda katta yordam ko'rsatmoqda. Jamoatchilikda yosh bolalarni tadbqiq etish, sinfdan tashqari ishlar, tashkilotchilik bilan shug'ullantirish maqsadga muvofiq. Mahallaning yana foydali tomoni bu o'quvchilarni darsdan tashqari vaqtlarida tarbiyasi qiyin bo'lgan o'smirlarni tarbiyalash va bolalar bilan yashash joylarida sport va madaniy ishlar olib borishdir. Haqiqatdan ham tarbiya bo'lmasa ta'lim bo'lmaydi. Ta'lim bo'lmasa agar kelajagimiz boy beriladi. Shuni aytishimiz mumkinki, kelajak yoshlarimiz har tomonlama yetuk, barkamol bo'lishi uchun

tarbiyaga e'tibor qaratishimiz lozim. Tarbiya jarayonini raqamlar orqali ifodalasak, tarbiyani birinchichi o'ringa qo'yib uni birinchi raqamli qilib tanlab olaylik, endi uni ortiga qancha ko'p nol qo'ysak u son shunchalik kattalashadi ya'ni insonning yaxshi hislatlari ortib boradi, lekin birgina bir raqamini olib tashlash bu sonning qiymatini butunlay o'zgartirib ma'no anglatmay qo'yadi. Bundan ko'rinib turibdiki tarbiyasiz inson hech kimga aylanib qolgandik go'yo. Demak, insonni inson qilib turadigan uning libosi bu tarbiyadir. Shuning uchun ham oila, maktab va mahalla hamkorligi masalasi hozirgi davrning asosiy talabidir. Oilada bola tarbiyasini yo'lga qo'yishda mahallaning roli kattadir. Qadimdan o'zbek xalqi mahalla jamoatchilik bilan hamjihatlikda yashab, oilaviy urf-odat va an'analarni ular ishtirokida, ular bilan bamaslahat o'tkazganlar. Mahalla kishilarni birlashtiradigan, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan jamoa vazifasini bajarib kelgan. Vatanimiz tarixi guvohlik beradiki, o'zbek jamiyatida jamoa bo'lib yashashning sinalgan shakli mahalladir. "Mahalla" so'zi arabcha "Mahallun" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, aholi yashaydigan joy, guzar, uy-joy mavzelari degan ma'noni anglatadi. Mahalla shaharlar ichidagi kichik hududiy birlik bo'lib, o'tmishdan meros bo'lib kelmoqda. Bejizga yurtboshimiz Mahalla-yurt mustahkam bo'lsagina, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi, deb ta'kidlamagan. Bir bolaga yetti mahalla ota-ona degan naqldan kelib chiqib kelajak avlodni tarbiyalash va unga ta'lim berish jarayonini amalga oshirish borasida kichik Vatan bo'lmish mahallaning oldida quyidagi vazifalar turadi:

- mahalla faollari tomonidan tarbiya muassasalari bilan birgalikda ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshirilishi kerak bo'lgan masalalarni muhokama qilishda qatnashishi va oqilona yechimlarini topishda faollik ko'rsatilishi,

- mahalla o'z hududidagi ijtimoiy va iqtisodiy yordamga muhtoj oilalarni aniqlab, ularni qo'llab-quvvatlab va farzandlarining bilim va tarbiya olishlariga bosh-qosh bo'lishi,

- ma'nan nosog'lom oilalarni mahalla yig'inlarida muhokama qilish, ularga nisbatan jamoatchilik choralarini ko'rish,

-mahalla hududidagi o'quv-tarbiya muassasalariga iqtisodiy va ijtimoiy yordam ko'rsatilishini qo'llab-quvvatlash, ota-onalar orqali bolalarni tashabbuskorlik, mehnatsevarlik, milliy g'urur, vatanparvarlik, milliy odob, mafkuraviy onglilik, baynalmilallik kabi xislatlarni singdirishni har tomonlama rag'batlantirish;

-yoshlarga diniy mashablar va sektalar, aqidaparastlikning mohiyatini to'g'ri anglab yetishiga ota-onalar orqali ta'sir ko'rsatish, ulug' ajdodlarimizning tarbiyaviy o'gitlarini singdirib borishga jamoatchilikni safarbar qilish; mahalla yig'inlarida milliy davlatchilik va milliy mafkura g'oyalarini, respublikamizda iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida erishilgan turli tadbirlar tashkil qilishdir.

Yosh avlodni ma'naviy axloqiy tarbiyalash xalqimizning boy milliy, madaniy, tarixiy, an'analariga, urf-odatlariga, hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan. Samarali zamonaviy pedagogik texnologiyaning ishlab chiqib amaliyotga tadbiq etilishi, shaxsni tarbiyalash va uni har tomonlama kamol toptirishining ustuvorligini ta'minlash, umumiy va milliy pedagog madaniyatni oshirish, fuqarolar orasida miliy mafkuraviy tarbiya ishlarini takomillashtirish, «Oila, mahala, maktab hamkorligi» konseptsiyasini asosiy maqsadidir. Oila, mahalla, maktab hamkorligi quyidagi tamoyillarga asosan olib boriladi.

Tamoyillar:

- Ta'lim va tarbiya sohasida hamkorlik jarayoni ishtirokchilari harakatlarining ish birligi;
- Tarbiyalanuvchiga hurmat va talabning uyg'unligi;
- Hamkorlik jarayoni sub'ektlarining teng huquqliligi va yuksak mas'uliyati;
- Hamkorlikning milliy asoslanganligi;
- Faoliyat jarayonida millat va davlat manfaatlari ustuvorligi;

Yoshlar ta'lim-tarbiyasi jarayonida oilaning o'rni

Tarbiya nazariyasi Markaziy Osiyo faylasuflarining va xalq pedagoglarining tarbiya borasida boy tajribalariga tayanadi. U o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya, fanlaridan foydalanadi.

Tarbiya nazariyasi pedagogikaning tashqi bilimlari: pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi, maktabshunoslik bilan uzviy bog'langandir. Tarbiya jarayonida kishining turli qobiliyatlari rivojlanadi, g'oyaviy, axloqiy, irodaviy estetik xislatlari shakllanadi, tabiatga, jamiyatga ilmiy qarashlar tizimi tarkib topadi, jismoniy rivojlanadi. Bola o'sgan sari bu faoliyatlar takomillashadi, mustahkamlashadi. Oilada tarbiya turli qoidalar asosida olib boriladi. Tarbiya qoidalari pedagogik ta'lim va tarbiya jarayonini yaxshiroq tashkil etish maqsadida foydalaniladigan boshlang'ich holat, rahbarlik asosidir. Ta'lim qoidalari o'qituvchi, tarbiyachilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi qoidalar hisoblanadi, yangi kishini shakllantirish vazifalari bilan belgilanadi. Tarbiya qoidalari sharq va markaziy Osiyo faylasuf donishmandlarining fikrlari va milliy pedagogikada erishgan yutuqlarga asoslanadi. Tarbiyaning mazmuni, tashkil etishi, usullari va ularga qo'yiladigan talablar shu qoidalarda o'z ifodasini topadi. Oilada tarbiyaning olib boriladigan tarbiya qoidalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganligi;
- tarbiyaning insonparvarligi va demokratligi;
- tarbiyaning hayot va mehnat bilan bog'liqligi;
- tarbiyada milliy madaniy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi;
- tarbiyalanuvchining yoshini va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish;

Demak, tarbiya usuli tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning hamkorligidagi faoliyat va o'zaro ta'sir ko'rsatish usullaridir. Bu jarayonda esa oilaning o'rni, ayniqsa, katta. Oila – an'anaviy tarbiyaning asosiy instituti bo'lib hisoblanadi. Bola yoshlik davrida oilada olgan ta'lim – tarbiyasini butun umri davomida saqlab qoladi. Bola hayotini asosiy qismini oilada o'tkazadi, o'zining ta'sir kuchiga ko'ra hech qanday tarbiya vositasi oila bilan bellasha olmaydi. Oilada bola shaxsini asoslari tarkib topdiriladi maktabga borganda esa bola shaxs sifatida shakllangan bo'ladi. Oila bolalarga insoniy va salbiy ta'sir etish omili bo'lishi mumkin. Bola shaxsiga ijobiy ta'sir etish shundan iboratki, oilada bolaga eng yaqin insonlardan - ota, ona, buvi, buva, aka, opalardan tashqari hech kim ulardek bolani yaxshi ko'rib, u haqida qayg'urmaydi. Shu bilan birga, bola shaxsini shakllantirishga, ularga tarbiya

berishda oila salbiy ta'sir ham ko'rsatishi mumkin. Oila – bu o'ziga xos jamoadir u tarbiyada asosiy o'ringa egadir. Oilani o'ziga xos tarbiyaviy ahamiyatini hisobga olgan holda, oilani bolaga ijobiy ta'sirini oshirib, salbiy ta'sirini kamaytirish zarur.

Buning uchun esa tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan, ichki oilaviy ijtimoiy-psixologik omillarni aniq belgilash lozim. Bolani tarbiyalashda asosiysi ota-ona bilan bola o'rtasida qalban yaqinlikka va axloqiy bog'likka erishishdir. Ota-onalar hech qachon tarbiya jarayonini o'z holiga tashlab qo'ymasligi kerak, ayniqsa katta bo'la boshlagan bolani o'z holiga tashlab qo'ymasligimiz kerak. Bola oilada birinchi hayotiy tajribani o'rganadi, kuzatadi va o'zini turli xil vaziyatlarda qanday tutish kerakligini o'rganadi. Biz bolani nimaga o'rgatsak uni aniq, hayotiy misollar bilan mustahkamlash kerak, bola kattalarni aytgan gaplari amalda ham bir xil bo'lishini ko'rishi kerak. (masalan: agar bola har kuni ota-onasi tomonidan yolg'on gapirish mumkin emasligini eshitsa-yu, lekin ota-ona o'zi sezmagan holda shunga qoidaga rioya qilmasalar, bola tarbiyasiga darz ketadi). Har bir ota-ona farzandlarida o'zlarni davomchilarini ko'radi. Farzandlarini o'zlari xohlagan inson bo'lishlarini xohlaydilar. Ota-onalar o'rtasidagi mojaroli vaziyatlar, ayniqsa, munosabatlarni darz ketkazish uchun sabab bo'lishi mumkin. Ota-onalar o'rtasidagi mojaroli vaziyatlar – bu ota-onalar tomonidan bola tarbiyasiga turlicha yondashuvdir. Mojaroli vaziyatlarni hal etish uchun quyidagilarga rioya qilish kerak. Maktabda va oilada bolalarning o'zini tutishiga alohida e'tibor berish, ayniqsa muhim. Maktabni oila bilan bog'lovchi vosita- bu o'qituvchilardir. Maktab, oila va jamoatchilik hamkorligini yo'lga qo'yishda sinf rahbarining tarbiyaviy faoliyati nihoyatda muhimdir. O'qituvchilarni tarbiyalashda sinf rahbari ommaviy, guruh, yakka tartibdagi ishlarni tashkil qiladi. Maktabning oila bilan olib boradigan ommaviy ish shakllariga: pedagogik ma'ruza, ota-onalar majlisi, ochiq eshiklar kuni, maslahat berish, savol –javob kechalari, biron bir mavzuga bag'ishlangan yig'ilishlari kiradi. Pedagogik bilim ota-onalar uchun nihoyatda zarurdir. Pedagogik bilim maktabda, mahallada va kundalik axborot vositalari orqali berib boriladi. Pedagogik ma'ruza pedagogik bilim berishning an'anaviy shakllaridan biridir. Ota-onalar uchun ma'ruza aniq material, ijobiy namunalar, adabiy manbalar ko'rgazmali

qo‘llanmalardan foydalanib o‘tkazish maqsadga muvofiqdir. Oila – Vatan ichra bir mo‘jaz Vatan. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ta’kidlaganlaridek, “Avlodlar davomiyligini ta’minlaydigan ma’naviyat qo‘rg‘oni bu – oiladir”.

Bugungi kunda barchamizning nainki asosiy vazifamiz, balki insoniy burchimiz barkamol avlodni tarbiyalashdir. Shu bois ham mamlakatimizda barcha xayrli ishlar avvalo oilalarni mustahkamlash va yosh avlodning yorug‘ kelajagini ta’minlash maqsadida amalga oshirilmoqda. Zero, oila sog‘lom ekan, jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan, mamlakat barqarordir. Farzand tarbiyasi ko‘p omillarga, avvalo, axloqiy-ma’naviy muhitga bog‘liqdir. Albatta bola tarbiyasi o‘ta murakkab va ma’suliyatlidir. Bu har bir ota-onadan o‘z ustida muntazam ishlashni, bolalar tarbiyasiga oid barcha ma’lumotlardan boxabar bo‘lib borishni talab etadi. Farzand tarbiyasi bu shunchaki tajriba, oddiy ko‘rsatma va bilimlar jamlanmasi emas, balki o‘z ichiga diniy-axloqiy bilimlar, tibbiyot, etika, psixologiya, pedagogika kabi sohalariga oid bilimlarni ham qamrab oladigan murakkab jarayondir. Ushbu jarayonni boshqaruvchi inson onadir. Bu masalada otalarning o‘rni ham beqiyos, shunday bo‘lsada bolalarning kelajakda yetuk inson bo‘lishi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va hayotda o‘z o‘rnini ko‘ra olishi onalarning tarbiya masalasiga qay darajada yondashishiga bog‘liqdir. Farzand tug‘ilishi bilan birinchi emotsional muloqot qiluvchi insoni onasidir. Bolalar tug‘ilgandan so‘ng, dunyoni onasining unga bo‘lgan munosabati orqali tanii boshlaydi. Onalar qanchalik bolasiga mehribon bo‘lar ekan, bolaning dunyoga bo‘lgan ishonchi ortib boradi. Bola chaqaloq davridan ona mehriga yetarlicha qoniqmas ekan, katta bo‘lganda dunyoga bo‘lgan munosabatida, o‘ziga beradigan bahosida, odamlarga bo‘lgan ishonchida noqisliklar bo‘ladi. Chunki ona mehri eng avvalo chaqaloqqa xavfsizlik hissini beradi. Bu emotsional bog‘lanish bolaning hayoti davomida eng muhim omil hisoblanadi. Bolalarimizga ijtimoiy ahloq normalarni o‘rgatib borar ekanmiz, o‘zimiz qanchalik bu kundalik axloqiy normalarga, dinimiz ta’limotiga qay darajada amal qilishimiz tarbiya ta’sirida muhim omil hisoblanadi. Onalarning dunyoqarashi, tarbiya olganlik darajasi, insoniy xislatlari, oiladagi o‘rni, atrofdagilar bilan muloqot qila olish fazilatlarini farzandlariga berayotgan tarbiyalarida yanada namoyon bo‘ladi.

Onaning ruhiy holatida notinchlik, bezovtalik, xavotir, qo'rquv, odamlarga bo'lgan ishonchsizlik, hamda o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi, janjalkashlik, jamiyatdagi ijtimoiy normalarga rioya qilmaslik kabi salbiy xislatlar bo'lsa, bunday onalarning farzandlari fe'l atvorida ham shu kabi xislatlar namoyon bo'lish ehtimoli yuqoridir. Bolalar o'sib borar ekan, ularning ruhiy va aqliy xislatlarida o'zgarishlar bo'lib boradi. Bu o'zgarishlarni to'g'ri yo'lga burish, ularga vaqtida e'tibor berish asosan onalarning burchidir. Shuningdek, onalar ham o'z ustilarida ishlashlari, dunyoqarashlarini kengayishiga harakat qilishlari, bolalar tarbiyasiga taalluqli adabiyotlar bilan tanishishlari, o'zlari o'rganayotgan tarbiya masalalariga oid ko'rsatmalarni eng avvalo o'zlarida tadbqiq qilishlari lozim. Onalarning o'zlarida shariatimiz talablariga, ijtimoiy ahloq normalariga amal qilish bo'lmas ekan, farzandalarning yetuk, ilimli, axloqli inson bo'lishi dargumondir. Onalar o'z odatlari bilan o'zlari sezmaganda katta ta'sir qiladilar. Oiladagi qo'pol munosabatlar, ko'p yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti-harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom muhitni keltirib chiqaradi. Abdulla Avloniy «Turkiy Guliston yoxud axloq» kitobida bunday keltiradi: «Alloh taolo insonlarni asl xilqatda iste'dod va qobiliyatli, yaxshi bilan yomonni, foyda bilan zararni, oq bilan qorani ajratadigan qilib yaratgan. Lekin insondagi bu qobiliyatni kamolga yetkazish tarbiya bilan bo'lur». Oilada ma'naviy-ruhiy muhit, bola tarbiyasida g'oyat muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Oila sog'lom, yetuk farzandni ulg'aytirib kamol toptirishda mas'uldir. Farzandni sog'lom, yetuk, bilimli, shijoatli qilib voyaga yetkazish oilaga, ota-onaga bog'liqdir.

Farzand tarbiyasida ota – onaning roli bugungi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Zeroki yaxshi farzand ota-onaning yuzi, vatanning or-nomusidir.

Oila muhiti- bu qandaydir tarbiya vositasi emas, balki ota-onalarning va katta yoshdagi kishilarning har taraflama olib boradigan tarbiyaviy ish natijalari, oila a'zolarining o'zaro yuksak ahloqiy munosabatlarining yig'indisi va nihoyat, kattalarning bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatish namunasi natijasidir.

Ruhiy muhiti sog'lom oila a'zosi bo'lgan bolaning birinchi bor maktabga borishi qanchalik hayajonli bo'lmasin bola uchun jiddiy qiynchiliklar tug'dirmaydi.

Chunki maktabda o'qituvchi hamma bolalarga bir ko'z bilan qaraydi. Oilada ham bolaga maktabga borganligi munosabati bilan alohida erkatoyga qarash qilmasdan, maktab uning o'zi uchun kerak bo'lgan burch, sifatida qaragan ma'qul. Albatta, mana shunday qaralgandagina bola uy vazifalariga, maktabda berilgan topshiriqlarga shaxsiy burch sifatida qarashga o'rganib boradi. Ma'naviy tarbiya asoslarini yirik fundamental darajalarda o'rgangan olimlarimiz tomonidan shaxs ma'naviyatining takomillashuv bosqichlari yoki ma'rifat yo'llari sifatida ibrat ko'rsatish, ilmga intilish, riyozatga o'rgatish va mehr ko'rsatish alohida ta'kidlanadi. Oila va oilada bola tarbiyasi masalasi Abu Ali Ibn Sinoning ilmiy merosida ham muhim o'rin egallaydi. U o'zining qator asarlarida bolaning salomatligi, uning tarbiyasi haqida, eng muhimi bola ruhiyatini o'rganish borasida ko'plab qimmatbaho fikrlarni yozadi. Ularning hammasi bir butun bo'lib, muayyan pedagogik qarashlar tizimini tashkil etadi va u ma'naviy-axloqiy barkamol insonni shakllantirish haqidagi g'oyaga borib taqaladi. Ibn Sinoning "Tadbiri al-manozil" nomli asarida katta bir bob oila va oilaviy tarbiya masalalariga bag'ishlangandir.

Bizda bir matal bor: "Bir kuni bir er-xotin farzand ko'rishibdi. Ular farzandlarini allomaning oldiga olib borishibdi. Ular: "Ustoz farzandimizga qachondan tarbiya bersak bo'ladi" – deb so'rashibdi. Alloma chaqaloqning ota-onasidan: "Qachon tug'ildi?" – deb so'rabdi. "Uch kun bo'ldi" – deb javob qilishibdi. Shunda alloma: "Uch kunga kechikibsizlar. Bolangiz tug'ilgani hamono tarbiya berishni boshlashingiz kerak edi" – debdi. Shundan ko'rinib turibdiki bolaga tarbiya berishni hech ham kechiktirib bo'lmaydi. Siz nima eksangiz shuni o'rasiz. Bolangizga bergan tarbiyangiz uning kelajakda qanday odam bo'lishini ta'minlaydi. Farzandingizning yaxshi odam bo'lishini xohlasangiz unga yaxshi tarbiya berishga harakat qiling. Bolangiz yosh bo'lganida uning tarbiyasi ustida qancha ko'p mehnat qilsangiz, kelajakda uning yaxshi samarasini ko'rasiz. Oilada bolalarning kattalarga bo'lgan mehribonligi tarbiya natijasidagina tarkib topadigan ma'naviy fazilat ekanligi ta'kidlanadi. Tarbiyani insonga yetkazishda ota-onaning o'rni beqiyosligini Rasululloh (sollallohu alayhi va sallam) ta'kidlaydilar. Abu Hurayra (roziyallohu anhu)dan rivoyat qilinadi: "Nabiy (sollallohu alayhi va sallam): "Har bir tug'ilgan

bola faqat fitrat (sof tabiat) bilan tug‘iladi. Bas, ota-onasi uni yahudiy yoki nasroniy yoki majusiy qiladi...”. Bu hadis sharifdan irsiyat, ya’ni biologik omil insonni shakllanishida asosiy o‘rin tutadi degan fikrni ilgari suruvchi G‘arb faylasuf va oqimlarining fikrlari asossiz ekanini va tarbiyaning muhimligini bilib olamiz. O‘rta Osiyolik mutafakkirlardan Forobiy va Abu Ali ibn Sino inson tarbiyasiga ta’sir etadigan omillar ahamiyatiga e’tibor berganlar. Forobiy inson kamolotida ta’lim-tarbiyaning muhimligini ta’kidlab: Munosib inson bo‘lish uchun insonda ikki xil imkoniyat: ta’lim va tarbiya olish imkoniyati bor. Ta’lim olish orqali nazariy kamolotga erishiladi, tarbiya esa kishilar bilan muloqotda axloqiy qadr-qimmatni va amaliy faoliyatni yaratishga olib boradigan yo‘ldir...” deydi. Abu Ali ibn Sino oila tarbiyasida ota-onaning o‘rniga alohida to‘xtalib: “Bola tug‘ilgach, avvalo, ota unga yaxshi nom qo‘yishi, so‘ng uni yaxshilab tarbiya qilishi kerak... Agar oilada tarbiyaning yaxshi usullaridan foydalanilsa, oila baxtli bo‘ladi” degan fikrni ilgari suradi. Inson yaralibdiki o‘zining oilasida tarbiyalanadi. Onalar farzand tarbiyasida hamisha oilada muhim o‘rin tutganlar. Farzand tug‘ilgandan keyin ham otasi ish yoki boshqa sabablar bilan ko‘p vaqt uyda bo‘lmaydi, tarbiyaga doir zarur o‘g‘itlar, ko‘rsatmalar bergan holda, asosiy ishi moddiy ta’minot bo‘lib qolaveradi. Illo, ona soliha, ilimli bo‘lsa, farzandi kelajakda buyuk inson bo‘lib yetishishi uchun astoydil harakat qiladi. Agar “nega farzand tarbiyasi yolg‘iz mening zimmamda bo‘lar ekan?!” deya u ham tarbiya bilan shug‘ullanmasa, nafaqat bir bolaning balki butun boshli millatning kelajagini barbod qiladi. Ulug‘larimiz hayotiga nazar soladigan bo‘lsak, ularning onalari hatto otlari vafot qilganda ham moddiy ta’minotni o‘z zimmalariga olishgan, ham farzand tarbiyasi bilan shug‘ullanishgan. Yillar davomida chekilgan zahmat natijasida Imom Ahmad, Imom Buxoriy kabi buyuk insonlar yetishgan. Abdurauf Fitrat "Rahbari najot" asarida shunday yozgan edi: "Suv qaysi rangdagi idishda bo‘lsa, o‘sha rangda tovlangani kabi bolalar ham shunday muhitda bo‘lsalar, o‘sha muhitning har qanday odat va axloqini qabul qiladilar. Abdurauf Fitrat "Rahbari najot" asarida shunday yozgan edi: "Suv qaysi rangdagi idishda bo‘lsa, o‘sha rangda tovlangani kabi bolalar ham shunday muhitda bo‘lsalar, o‘sha muhitning har qanday odat va axloqini qabul qiladilar. Onaning

tarbiya maskani zararga yo‘liqsa, nasllarda o‘nglanmaydigan yaralar ochiladi. Farzandning ilk tarbiya makoni onaning ko‘ksidir. Bolaning dunyo va ohirat hayotiga bog‘liq bilimlarga ona mehru muhabbati bilan berilishi eng go‘zal tarbiya shaklidir. Bola tarbiyalashda buyuk mutafakkir bobomiz Mirzo Ulugbek shunday deganlar: "Oilada ota-onalar ayniqsa o‘qimishli ota-onalar o‘z farzandlarining haqiqiy inson bo‘lib kamol topishiga alohida e‘tibor berishlari lozim". Shunday ekan, har bir ota-ona farzandining tarbiyasiga ko‘proq e‘tibor berishi, ularga alohida vaqt ajratib, odob-axloqdan dars berishi, yomonlarga yaqin yo‘latmasligi lozim ekan. Har bir ota-ona farzand tarbiyasida albatta ota-bobolarning fikrlariga e‘tiborli bo‘lishlari kerak. Ana shunda ular ota-onasi va el-yurtiga xizmat qiladigan, ularga ikki dunyoda obro‘ olib keladigan yuzlarini yorug‘ va boshlarini yuqori qiladigan farzand bo‘lib ulg‘ayishadi. Ota-ona bolaning vaqtini qamrab oladigan zarur va manfaatli mashg‘ulotlarni tayyorlashi kerak va ana o‘sha mashg‘ulotlar bolaning ongini rivojlantirivchi bo‘lishi shart. Shunday ekan, oilangizda ruhiy muhit sog‘lom bo‘lsin desangiz bolangizning hozirgina qilgan noo‘rin, xato, adashilgan, anglashilmovchilik yuzasidan, uning tajribasizligidan kelib chiqqan hatti-harakatini qoralab uni jazolab o‘tirmang, ayniqsa voqeani yuziga solib izza qilmang. Shu borada agar bu voqeadan uning biror tanishi voqif bo‘lishi xavfi bo‘lsa, kechinma yanada kuchliroq tus olishi mumkin. Bolani xato bo‘lishi mumkin bo‘lgan ishlardan ogohlantirib tarbiyalab borsangiz uning oiladagi o‘rnini kamsitmagan bo‘lasiz. Yoshlarga ta‘lim-tarbiya berish har bir ota-onaning Vatan oldidagi muqaddas burchidir. Bu burchga mas‘uliyat bilan yondoshishi kerak. “Kelajagi kafolatlanishini istagan ota-onalar unga-bunga sarflaydigan vaqtini va harakatini ertaning buyuk insonlari bo‘lgan farzandlarini ulg‘aytirish uchun sarflashlari lozim. Boshqa yo‘nalishlar uchun sarflangan mehnatlar bekor ketishi mumkin, ammo farzand kamoli uchun sarflangan mehnatlar bitmas-tuganmas xazinaga aylanadi”. Farzand kamoli uchun sarflangan mablag‘ va vaqt ertangi farovon hayot uchun asos bo‘ladi desak hech mubolig‘a bo‘lmaydi. Agar ota-ona o‘z farzandiga, uning tarbiyasiga e‘tibor bermasa bu kelajakda muammolarni yuzaga chiqarishi mumkin. O‘sha vaqtda esa muammolarni hal qilishga kech bo‘lishi mumkin. Zero, bizni chaqqan

ilonning ortidan chopsak, ilon zahrining butun tanamizga yoyilishiga sababchi bo‘lamiz. Bu holatning oldini olish uchun ilonning ortidan yugirish emas, uning oldini olish kerak. Shunday ekan bolaga yoshligidan befarq bo‘lmay, uning tarbiyasiga, ilm olishiga e’tibor berishi kerak. Har bir ota-ona tarbiya berar ekan, eng avvalo, salomlashishni, kattalarni hurmat qilishni o‘rgatishi kerak. Chunki bejizga dono xalqimiz: “Gapning boshi - kalom, odob boshi - salom.” - deb bejiz aytmagan. Ota-bobolarimiz azaldan yosh avlodni chiroyli xulqli, odobli, ilimli, qobil farzand bo‘lib ulg‘ayishiga katta ahamiyat berishgan. Agar bola noqobil bo‘lib ulg‘aysa, undan faqat ota-onagina emas, balki el - yurt, jamiyat, davlat ham aziyat chekadi. Shuning uchun ham oilaviy tarbiya muhim siyosiy ahamiyatga ega. Murg‘ak tasavvurli bola ilk tarbiyani oilada oladi. “Tarbiyani tug‘ilgan kundan boshlamak, vujudimizni quvatlantirmak, zehnimizni ravshanlashtirmak lozim”. Bolani tarbiyalash haqida xalqimiz orasida ko‘plab afsonalar, rivoyatlar, maqollar, ertaklar yurishi ham bejiz emas. Donishmandlar bolani ona qornidan boshlab tarbiya qilish kerak deyishadi. Qachonki, bola tarbiyali bo‘lsa u mukammal ilm sohibi, komil inson bo‘la oladi.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchi faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari

Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya sohasining barcha bo‘g‘inlari – maktabgacha ta’lim, maktab, o‘rta maxsus va oliy ta’lim tizimini takomillashtirish, yangi muassasalar bunyod etish va mavjudlarini qayta ta’mirlash bo‘yicha olib borilayotgan ishlar - yoshlar kamolotida o‘z samarasini beradi. Bu vazifalar maktab, oila, mahalla, butun jamoatchilikka katta mas’uliyat yuklaydi. «O‘qituvchini hurmat qilmagan rahbarni men ham hurmat qilmayman», — deb aytgan edi davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev. Ko‘plab rivojlangan davlatlarda o‘qituvchilik eng obro‘li kasblardan biri hisoblanadi. Shuning uchun endi o‘qituvchining nufuzini oshirish, eng obro‘li kasblardan biriga aylantirish bugunning eng muhim vazifasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov o‘zining «Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch» asarida quyidagilarni ta’kidlagan edi:

«agarki dunyo imoratlari ichida eng ulugʻi maktab boʻlsa, kasblarning eng sharaflisi oʻqituvchilik va murabbiylikdir». U oʻz fikrini davom ettirib: «oʻqituvchi, nainki, sinf xonasiga fayz va ziyo olib kiradigan, balki ming-minglab qalblarga ezgulik yogʻdusini baxsh etadigan moʻtabar zotdir», deydi. Shu masalalardan chetlashmagan holda, mamlakatimizda yosh avlod taʼlim tarbiyasiga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Oʻgʻil-qizlarning zamonaviy bilim olishi, yuksak maʼnaviyatli boʻlib ulgʻayishi uchun zarur sharoit yaratish borasidagi ishlar izchil davom ettirilmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasining Prezidenti va uning hukumat rahbariyati mamlakatda chinakam milliy taʼlimni tarkib toptirish va rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratmoqdalar. Buni Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi fikrlaridan anglab olishimiz mumkin: “Bizni hamisha oʻylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir soʻz bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bogʻliq. Bugun zamon shiddat bilan oʻzgaryapti. Bu oʻzgarishlarni hammadan ham koʻproq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar oʻz davrining talablari bilan uygʻun boʻlsin. Lekin ayni paytda oʻzligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulugʻ zotlarning avlodimiz, degan daʼvat ularning qalbida doimo akssado berib, oʻzligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”, deya taʼkidlaydi Prezidentimiz.

Maktab oʻqituvchilarining oldiga qoʻyilgan oʻquvchilarni madaniy, maʼnaviy, mafkuraviy, shakllangan milliy oʻzligi, tili, diniy eʼtiqodi, qadriyatlari, anʼana va urf-odatlariga sodiq komil inson sifatida tarbiyalash kabi keng koʻlamli vazifalar oliy taʼlimda boʻlajak mutaxassislar tayyorlash mazmunini takomillashtirishni talab etadi. Shuning uchun ham boʻlajak mutaxassis shaxsini kasbiy rivojlantirish va boyitish, estetik jihatdan oʻstirish va yoʻnaltirish asosida uni oʻz sohasining serqirra ustasi qilib shakllantirish hamda Davlat taʼlim standartlari talablari darajasida nazariy bilim va malakalarini tarkib toptirish muammolari yotadi. Insonparvarlik tizimini modernizasiyalash resurslar integrasiyasigagina yoʻnaltirilmagan, balki axborotlarning globallashuvi sharoitida barkamol shaxsni shakllantirishga qaratilgandir. Insonda obʼyektiv borliq, moddiy olam va oʻz-oʻziga nisbatan

qadriyatli munosabatlarning tarkib topishi buning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Bugungi kun mohir pedagogidan talab qilinadigan asosiy jarayon bu uning pedagogik mahorati, ya'ni talabaga dars berish va uni tarbiyalash mahoratidir. Jamiyat taraqqiyoti tendensiyasiga tayangan holda qadriyatlar, maqsadlar hamda ta'limning rivojlanish qonuniyatlari, o'qituvchilarning uzluksiz malakasini oshirish tizimiga qo'yilgan talablar, innovatsion yangilanishlar sharoitida uyg'unlashish va globallashtirish, ta'limni boshqarishda ko'proq umummadaniy tamoyillarga murojaat qilinishi lozim, bunda:

- pedagog kadrlar malakasini oshirishda uzviylik yoki tadrijiylik tamoyili;
- ma'naviyatlilik tamoyili, madaniyatli anglash tamoyili, inson va ta'limning qadriyat ekanligi, ta'lim berish faoliyati;
- o'quv jarayonini boshqarishga tizimli qadriyatli yondashish tamoyili, o'qituvchilarni modernizatsiyalashgan ta'lim sharoitida ishlashga tayyorlashga oid ilmiy yondashuvlarni muayyan tamoyillarga tayangan holda ilgari surish;
- o'zaro aloqalarni hisobga olish tamoyili, rivojlanishda muntazamlilik va nomuntazamlilikning o'zaro birgalikdagi harakatini hisobga olish tamoyili, agar muntazam rivojlanish yo'nalishi ko'p darajali innovatsion jarayonlarning qo'zg'alishini tuzatishni nazarda tutsa;
- inson faoliyatining barcha turlarida konseptual bilimlarning tizimli-ilmiy mohiyati ortishi tamoyili;
- o'qituvchilarni ishlariga tayyorlashda oldinni ko'ra bilish va bashorat qilishning yetakchiligi tamoyili, bu qadriyatli kelishganlik va qadriyatli intiluvchanlik sifatida e'tirof etiladi.

O'quv jarayonini innovatsion tarzda yangilash jamiyatning umumiy qonuniyatlariga yaxlit tarzda hamda o'qitish qonuniyatlariga qisman tayangan holda amalga oshiriladi. O'qituvchilarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonining mazmunini aniqlash va uni loyihalash ham alohida dolzarblik kasb etadi. Bunda uzluksiz tayyorlash jarayonining rejasi, dasturlari, o'quv materiallarini ishlab chiqish nihoyatda zarur. O'quv jarayoni va malaka oshirish tizimi orasida bir qator ahamiyatli farqlarning bo'lishiga qaramasdan, o'qituvchilarni uzluksiz tayyorlash tizimini tenglashtirish talab qilinmoqda. Zamonaviy talablarni tadbiq qilish ehtiyojiga ko'ra, ta'limning ilmiyligi o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning muayyan dasturini ishlab chiqish zaruriyatini ko'rsatadi. Shu bilan bir qatorda, o'qituvchilarning individual ta'lim yo'nalishlarini ham belgilash ehtiyoji ham vujudga keladi. Bunda modernizasiyalashgan ta'lim mazmunini o'quv jarayoniga tadbiq etish maqsadidan kelib chiqqan holda yondashish lozim. O'quv jarayonini boshqarish yuqorida aytilgan tamoyillar va qonuniyatlar asosida amalga oshirilgandagina, rivojlantiruvchi ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda ta'lim tizimini yangilash, yangi texnologiyalar bilan boyitish, mazkur jarayonda o'qituvchining o'rnini, uning pedagogik faoliyatini chuqur o'rganish muhim vazifalardandir. Zamonaviy ta'lim nazariyasi ko'plab rivojlangan mamlakatlarning ta'lim sohasida erishgan yutuqlarini mujassamlashtirgan bo'lib, ular o'zining maqsad, vazifalari, mazmuni, milliy xususiyatlari hamda sifat ko'rsatkichlari bilan bir-biridan farqlanadi. Zero, biz yuqorida ta'kidlab o'tgan jarayonlar o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda o'ziga xoslikni ko'rsatadi. O'qituvchining mahorati haqida fikr yuritish ekanmiz, uning ongliligiga, milliy g'oya va mafkuraga sodiqligiga, bilim va fikr doirasining kengligiga, o'z vazifasiga munosabatiga e'tibor bermoq kerak. Ayniqsa, o'qituvchining fikr doirasi keng bo'lishi zarurligini alohida hisobga olish lozim. Chunki, kishida bilim, fikr mukammal bo'lmasa, u kamolotga erisha olmaydi. Darhaqiqat, kishi u yoki bu masalani, albatta fikr orqali hal etadi. Shuning uchun o'qituvchilik sohibi bo'lishga intilgan kishi, shubhasiz, o'z bilimini doimo kengaytirishi, o'quvchiga ma'naviy-axloqiy ta'sir etuvchi g'oya va fikrlarni

yangilab borishi zarur. Pedagog talabaning rivojlanishi, o'qishi va tarbiyasini o'rganib uni boshqarib turadigan holda bo'lishi lozim. Boshqarib turish uchun esa talabalar hayotida kechayotgan har bir holatdan doimiy ravishda xabardor bo'lib turishi kerak, ya'ni ishlab chiqarishni boshqarishdagi kabi texnik tomonlari yuqori darajada bilishi, shu davrda ma'lum bo'lgan ilmiy ta'limdan xabardor bo'lishi kerak. Bundan kelib chiqadiki, pedagog psixologik-pedagogik fanlarni yaxshi bilishi lozim. Bundan tashqari pedagog oliy ta'limning ertangi kuni talablarini ham hisobga olgan holda hozirgi kun talabiga nisbatan ozroq oldinda bo'lishi lozim. Zamon talablari shuki professor va o'qituvchilar o'zlarida mavjud bo'lgan bilim va saviya bilan cheklanib qolmasdan, xorijiy mamlakatlar tajribasini qunt va sabot bilan o'rganib, mag'zini chaqib, undan keyin o'z talabalariga saboq berishlari zarurligini alohida ta'kidlaydi.

Faoliyatning samarali bo'lishi uchun o'qituvchida qobiliyatning quyidagi turlari mavjud bo'lmog'i va tarbiyalab yetishtirilmog'i lozim: Jumladan:

1. Bilish qobiliyati.
2. Tushuntira olish qobiliyati.
3. Kuzatuvchanlik qobiliyati.
4. Nutq qobiliyati.
5. Obro' ortira olish qobiliyati.
6. Tashkilotchilik qobiliyati.
7. Muomala qila bilish qobiliyati.
8. Kelajakni ko'ra bilish qobiliyati.
9. Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati kabilar.

Qobiliyat va mahorat o'qituvchida osonlik bilan shakllanmaydi. Bu kasbni tanlagan kishi o'z maqsadiga erishish uchun uzluksiz o'qishi, o'rganishi va izlanishi, ijodiy mehnat qilishi, mustaqil yurtimizda bo'layotgan voqelikni tez anglashi va o'z mehnatining mamlakat uchun qanchali zarurligini chuqur his qilishi zarur.

O'qituvchining mahorati haqida fikr yuritar ekanmiz, uning ongliligiga, milliy g'oya va mafkuraga sodikligiga, bilim va fikr doirasining kengligiga, o'z vazifasiga munosabatiga e'tibor bermoq kerak. Ayniqsa, o'qituvchining fikr doirasi keng

bo'lishi zarurligini alohida hisobga olish lozim. Chunki, kishida bilim, fikr mukammal bo'lmasa, u kamolotga erisha olmaydi. Darhaqiqat, kishi u yoki bu masalani, albatta fikr orqali hal etadi. Shuning uchun o'qituvchilik sohibi bo'lishga intilgan kishi, shubhasiz, o'z bilimini doimo kengaytirishi, o'quvchi, talabaga ma'naviy-axloqiy ta'sir etuvchi g'oya va fikrlarni yangilab borishi zarur. Buning uchun ko'p o'qishi, o'rganishi lozim. O'qituvchini mahoratiga baho berishda uni ta'limni qay darajada tashkil qila bilishi muhim ahamiyatga egadir. Uzluksiz ta'limda dars va ma'ruzalarni mukammal tashkil qilishi o'qituvchining birinchi navbatdagi vazifasidir. Yuqori saviyada o'tilgan mavzular yoshlar ongida uzoq saqlanadi, ularning iymoni, e'tiqodi va mafkuralarining shakllanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, o'qituvchining ilmiy saviyasi o'z burchiga munosabati, yoshlarga murabbiylik ishtiyoqi, dastlab dars va ma'ruzalarda ko'rinadi. Fan o'qituvchisining faoliyatiga beriladigan baho darajasini ham darsning sifati belgilaydi. Ta'limning mazmundor, qiziqarli va tushunarli bo'lishi ustoz bilan shogirdlar qalbini, ruhini bir-biriga mustahkam bog'laydi, ular o'rtasidagi samimiy hurmat va o'zaro ishonchni mustahkamlaydi. Buning uchun o'qituvchi avvalo, o'z fanini va uni o'qitish yo'l-usullarini mukammal o'zlashtirib olishi, o'qituvchi-murabbiyga xos madaniyatning yuqoriligi, o'z shogirdlariga hurmat va muhabbat, ular hayotiga qiziqish va ruhiy holatlarni bilish va tushunish, bosiqlik, his-tuyg'ularini boshqara olishlari, tashqi ko'rinishi, kiyinish madaniyatiga e'tibor berishlari, nutq madaniyatining yuqoriligi, jamoat ishlarida faolliklari, ayniqsa, omma o'rtasida ilmiy-ma'rifiy va ma'naviy-madaniy ishlar targ'ibotchilari bo'lishlari lozim. Shundagina, mamlakatimizning kelajagi bo'lgan o'quvchi yoshlarimiz o'z murabbiylarini nomini zo'r ehtirom, chuqur minnatdorchilik bilan tilga oladilar. Mustaqil O'zbekiston davlatining umumiy ta'lim muassasalarida ishlaydigan o'qituvchi, pedagog faoliyatiga qobiliyatli, ijodkor, ishbilarmon, milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlarni, dunyoviy, diniy bilimlarni mukammal egallagan, ma'naviy barkamol, O'zbekistonning mustaqil davlat sifatida taraqqiy etishiga ishonadigan vatanparvarlik burchini to'g'ri anglagan, e'tiqodli fuqaro, sosiologik, psixologik, pedagogik bilimli va mahoratli mutaxassis kadrlarning

bo'lishi muhimdir. Psixologiyada ta'kidlanganidek, har bir shaxs takrorlanmasdir. U pedagogik jarayonning o'z maqsadi, ishtiyoqi va shaxsiy xulqqa ega bo'lgan ishtirokchisi hamdir. Pedagog doimo o'sib-o'zgarib boradigan inson bilan ishlaydi. Ularga yondashishda bir xil qolip, shakllanib qolgan hatti-harakatlardan foydalanish mumkin emas. Bu esa pedagogdan doimo ijodiy izlanib turishni talab qiladi. O'quvchilarga pedagogdan tashqari, atrof-muhit, ota-ona, boshqa fan o'qituvchilari, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy hayot doimiy ravishda o'z ta'sirini o'tkazib keladi. Shuning uchun ham pedagog mehnati bir vaqtning o'zida jamiki ta'sirlarga va o'quvchilarning o'zida paydo bo'lgan fikrlarga tuzatishlar kiritib borishni taqazo etadi. O'qituvchining pedagogik mahorati – o'quv jarayonining barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'naltirish, talaba - yoshlarning dunyoqarashni shakllantirish, jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otish asosiy vazifalardan hisoblaniladi. Pedagogik maqsadning o'ziga xosligini quyidagilarda bilish mumkin: Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya'ni pedagogik faoliyatning natijasi jamiyat manfaatlari bilan bog'liqdir. Uning mehnati yoshlar shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yo'naltirilgan. Pedagogik faoliyat avlodning ijtimoiy uzviyligi (ketma-ketligi)ni ta'minlaydi. Bir avlod tajribasini, ikkinchi avlodga o'tkazadi, ijtimoiy tajriba orttirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqaradi. Pedagogik ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi faoliyatini boshqarish shuning uchun ham murakkabki, pedagog maqsadi doimo o'quvchi kelajagi tomon yo'naltirilgan bo'ladi. Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda pedagoglar faoliyatida samaradorlikka erishish tushunchasi, uning mohiyati va mazmuniga oid fundamental tadqiqotlar G.Riman, E.Praut, G.Katuar tomonida o'rganilgan. Ular asosan sohaning mantiqiy-psixologik va funksional jixatlarini tahlil etishgan. Mutaqil hamdo'stlik davlatlarida V.M.Belyayev, V.A.Ushinskiy, I.V.Sposobin, B.Kabalevskiylar tomonidan musiqiy tafakkurning falsafiy-pedagogik muammolari tahlil qilingan. Keyingi yillarda milliy musiqa madaniyati va uning yoshlar musiqiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari, aqliy qobiliyatiga oid bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari bo'lganligini alohida e'tirof etish mumkin. Jumladan, yoshlarning musiqiy tafakkurni shakllantirish

masalalarining umumnazariy va metodologik hamda tarixiy jixatdan yoritishda I.R.Rajabov, I.Mamirov, R.G'ofurov, D.Djamalova, D.Soipova, O.Vasilchenko kabi pedagog olimlarning ilmiy-nazariy g'oyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, pedagogik faoliyat maqsadining o'ziga xosligi o'qituvchidan quyidagilarni talab qiladi:

- jamiyatning ijtimoiy vazifalarini to'la anglab, o'z shaxsiga qabul qilishi;
- muayyan harakat va vazifalarga ijodiy yondashishi;
- o'quvchilar qiziqishlarini e'tiborga olish, ularni pedagogik faoliyatning belgilangan maqsadlariga aylantirish.

O'quvchi shaxsiga doimo ijobiy-axloqiy ta'sir ko'rsata oladigan kishigina haqiqiy tarbiyachi hisoblanadi. Bunga erishish uchun pedagog o'zining axloqiy sifatlarini doimo takomillashtirib borishi talab etiladi. Bolalarning bo'sh vaqtlari qanday va qay tartibda o'tayotgani, ular internet tarmog'idan qay maqsadlarda foydalanayotgani ustozlarni ham qiziqtirishi kerak. Bu, asosan, boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarni o'qitish jarayonida asosiy fikrlarni aniqlash imkoniyatini vujudga keltiradi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash bugungi kunda ko'p mezonlarga muvofiq yangilanishi zarur. Ma'lumki uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi asosiy bo'g'ini maktabgacha ta'lim tizimi hisoblanadi. Ko'pgina mutaxassislar va pedagoglarning ilmiy xulosalariga ko'ra insoniyat o'zining butun umri davomida oladigan barcha axborot va ma'lumotlarning 70% ni 5 yoshgacha bo'lgan davrda oladi. Shu ma'noda bolalarimizning yetuk va barkamol shaxs bo'lib, voyaga yetishishida maktabgacha ta'lim-tarbiyasi qanchalik muhim ahamiyatga ega ekanligini aytishimiz mumkin. "Pedagog" so'zining ma'nosi qadimdan "bola yetaklovchi" degan ma'noni anglatadi. Vaqtlar o'tib, bu so'z "ta'lim-tarbiya beruvchi" degan zamonaviy so'zlar bilan almashib, kelajak avlod uchun ulkan hissa qo'shmoqda. Hozirgi kunda o'qituvchining pedagogik mahoratida "Bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish baholash" kabi didaktik qonuniyatlar ta'lim berishning muhim kategoriyalari sifatida e'tirof etilgan. Shaxsga ta'lim-tarbiya berish nihoyatda murakkab jarayon, qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk arboblari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uni

tashkil etish mazmun va nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilovchi muhim ahamiyatga molik bo'lgan omil ekanligi ta'kidlanadi. O'qituvchi pedagogik-psixologik muloqot jarayonining faol ishtirokchisi sifatida o'zida bir qator sifatlarni tarkib topishiga erishishi zarur. Chunonchi, u eng avvalo, mulohazali, bosiq, vaziyatni to'g'ri baholay oladigan, mavjud ziddiyatlarni o'z iroda kuchi bilan bartaraf etishning uddasidan chiqa olishi zarur. O'qituvchi o'quvchilar, ota-onalar hamda hamkasblari bilan muloqot jarayonida fikrini aniq va to'la bayon etilishiga ahamiyat qaratishi maqsadga muvofiqdir. Muloqot jarayonida o'qituvchining so'zlaridan suhbatdoshiga nisbatan xayrixohlik, samimiylik, do'stona munosabat sezilib turishi, shuningdek, imkon qadar ko'tarinki kayfiyatda bo'lishi zarur. O'qituvchining mazkur talablarga muvofiq keluvchi qiyofasi uning o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar orasida obro'-e'tibor qozonishini ta'minlaydi.

Yosh davrlari psixologiyasi va tarbiya jarayoni

Shu vaqtgacha psixologiya ilmida shaxs taraqqiyotini davrlarga bo'lib o'rganishga juda katta e'tibor qaratilgan. Bir qancha davriy sxemalar ham taklif etilgan. Lekin shu sohada astoydil ijod qilgan har qanday olim o'zining "davrlarini" taklif etavergan. Bu tushunarli, zero insonning hayotiy yo'li va uning asosiy lahzalari tarixiy taraqqiyot mobaynida o'zgaradi, bir avloddan ikkinchi avlod taraqqiyotiga o'tishning o'zi ham qator o'zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Davrlarga bo'lishga qaratilgan klassifikatsiyalarning o'zi ham ikki turli bo'ladi: juz'iy (alohida davrlarni yana qo'shimcha davrlarga bo'lish — «davrlar ichidagi davrlar») va umumiy (inson umrining barcha bosqichlarini o'z ichiga olgan). Masalan, juz'iy klassifikatsiyaga J. Piajening intellektning rivojlanishini bosqichlarga bo'lishini kiritish mumkin. **U bu taraqqiyotni 3 bosqichda tasavvur qilgan:**

sensomotor intellekt bosqichi (0 — 2 yosh). Bunda asosan olti bosqich farqlanadi;

konkret operatsiyalarni bajarishga tayyorlash va uni tashkil etish bosqichi (3 — 11 yoshlar);

formal operastiyalar bosqichi (12 — 15 yoshlar). Bu davrda bola nafaqat bevosita ko‘rib turgan narsasi, balki mavxum tushunchalar va so‘zlar vositasida ham fikr yurita oladi.

D.B. Elkoninning yosh davrlari bosqichlari ham shu guruhga kiradi va u ham bolalikning uch davrini farqlaydi: ilk bolalik, bolalik va o‘smirlik. Har bir bosqichning o‘ziga xos etakchi faoliyati, o‘zgarishlari va rivojlanish shart - sharoitlari mavjud bo‘ladi va ularni bilish tarbiyachilar uchun katta amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi. Har bir bosqichda faoliyat motivlari ham o‘zgaradi, ularning o‘zgarishi shaxs ehtiyojlari va talablari darajasining o‘zgarishiga mos tarzda ro‘y beradi.

Inson hayotining barcha davrini yaxlit tarzda qamrab olgan klassifikastiyalardan biri butun jahon olimlarining qaroriga ko‘ra, 1965 yili Fanlar Akademiyasining maxsus simpoziumida qabul qilingan sxema hisoblanadi. U.B.G.Ananev, chet ellik olim Birrenlar taklif etgan klassifikastiyaga yaqin bo‘lib, umumlashtirilgan toifalashdir.

1-Jadval.

Yosh davrlari	Erkaklarda	Ayollarda
Chaqaloqlik	1 – 10 kun	1 – 10 kun
Emiziklik davri	10 kundan 1 yoshgacha	10 kundan 1 yoshgacha
Ilk bolalik	1 – 2 yosh	1 — 2 yosh
Bolalikning 1 — davri	3 – 7 yosh	3 — 7 yosh
Bolalikning 2 — davri	8 — 12 yosh	8 – 11 yosh
O‘smirlik davri	13 — 16 yosh	12 — 15 yosh
O‘spirinlik davri	17 — 21 yosh	16 — 20 yosh
O‘rta etuklik davri:		
birinchi bosqich	22 — 35 yosh	21 — 35 yosh
ikkinchi bosqich	36 — 60 yosh	36 — 55 yosh
Keksalik davri	61 — 75 yosh	56 — 75 yosh
Qarilik davri	76 — 90 yosh	76 — 90 yosh
Uzoq umr ko‘ruvchilar	90 yoshdan ortiq	90 yoshdan ortiq

Taraqqiyotni yosh davrlarga bo'lishda o'ziga xos klassifikatsiyalar ham bor. Masalan, E. Erikson shaxs «Men» ining rivojlanish bosqichlarini ajratgan va har birida ham ijobiy, ham salbiy jihatlarni ajratgan.

1 — bosqich (ishonch — ishonchsizlik) — bu hayotning 1 — yili.

2 — bosqich (mustaqillik va qat'iyatsizlik) — 2 — 3 yoshlar.

3 — bosqich (tadbirkorlik va gunoh hissi) — 4 — 5 yoshlar.

4 — bosqich (chaqqonlik va etishmovchilik) — 6 — 11 yoshlar.

5 — bosqich (shaxs identifikatsiyasi va rollarning chalkashligi) — 12 — 18 yoshlar.

6 — bosqich (yaqinlik va yolg'izlik) — etuklikning boshlanishi.

7 — bosqich (umuminsoniylik va o'ziga berilish) — etuklik davri.

8 — bosqich (yaxlitlik va ishonchsizlik) — keksalik.

Erikson klassifikatsiyasining o'ziga xos qimmat shundaki, unda shaxsning o'zi to'g'risidagi tasavvurlarining jamiyat ta'sirida o'zgarishi nazarda tutiladi. Shunga o'xshash bosqichlarga bo'lishlar oxirgi paytda yana ko'plab mualliflar tomonidan taklif etilmoqda (G. Grimm, D. Bromley va boshk.). Ularning barchasidagi umumiy mezon shuki, har bir taraqqiyot davri shaxs rivoji uchun nimani taklif etadi-yu, shaxs unda qanday rivojlanish ko'rsatgichlariga ega bo'ladi. Ularni tabiiy o'zgarishlarda bilish va o'rganish kerak, chunki busiz shaxs tarbiyasini to'g'ri yo'lga qo'yib bo'lmaydi. Masalan, maktab yoshidagi bolalarga qo'yilgan talablar katta odamlar jamoasiga to'g'ri kelmaydi, yoki bog'cha yoshidagi bola bilan til topishish bilan talaba bilan til topish o'ziga xos pedagogik takti va o'sha yosh sohasida bilimdonlikni talab qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi.

3-7 yoshgacha bo'lgan davr bog'cha yoshi davri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o'zgarishlari bo'lishini inobatga olgan holda 3 davrga (3-4yosh) kichik maktabgacha davri (4-5yosh) kichik bog'cha yoshi o'rta maktabgacha davr (o'rta bog'cha yoshi) 6-7 yosh va katta maktabgacha davr katta bog'cha yoshlilarga ajratish mumkin. Bola rivojlanish jarayonida

odamlarning ilgari o'tgan avlodlari tomonidan yaratilgan predmet va hodisalar olami bilan alohida maxsus munosabatga kirishadi. Bola insoniyat qo'lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o'zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, hamda ular yordamida amalga oshiriladigan xatti – harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o'sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog'i kerak. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Bog'cha yoshdagi bolalarga beriladigan tarbiya ularning murakkab harakatlarini takomillashtirish, elementar gigiena, madaniy va mehnat malakalari xosil qilish, nutqini o'stirish hamda ijtimoiy axloqiy va estetik didning dastlabki kurtaklarini yuzaga keltirish davridir.

Mashxur rus pedagoglaridan biri Lesgaftning fikricha insonning bog'cha yoshdagi davri shunday bir davrki, bu davrda bolada kelgusida qanday xarakter hislatlari paydo bo'lishi belgilanadi va axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi.

Bog'cha yoshdagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri ularning serharakatligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko'rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va bir tomonlamaligidan charchab qoladi. Mana shu so'zlardan bog'cha yoshdagi bola tabiatning asosiy qonuni bo'lmish serharakatligini ortiq cheklab tashlamay, balki maqsadga muvofiq ravishda uyushtirish kerakligi yaqqol ko'rinib turibdi.

Kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan munosabat orqali bola axloq normalari, kishilarni anglash, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi. Bog'cha yoshdagi bola endi o'z gavdasini juda yaxshi boshqara boshlaydi. Uning harakati muvofiqlashtirilgan holda bo'ladi. Bu davrda bolaning nutqi jadal rivojlana boshlaydi. U yangiliklarni egallashga nisbatan o'zi bilganlarini mustahkamlashga ehtiyoj sezadi. O'zi bilgan ertagini qayta-qayta eshitish va bundan zerikmaslik shu davrdagi bolalarga xos xususiyatdir.

Bog'cha yoshdagi bolalar ehtiyoji va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. Bu avvalo keng doiraga chiqish ehtiyoji, munosabatda bo'lish, o'ynash

ehtiyojlarining mavjudligidir. Bog'cha yoshidagi bolalar nutqni bir muncha to'la o'zlashtirganlari va xaddan tashqari harakatchanliklari tufayli ularda o'zlariga yaqin bo'lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lish ehtiyoji tug'iladi. Ular tor doiradan kengroq doiradagi munosobatlarga intila boshladilar. Ular endi qo'ni-qo'shnilarining bolalari bilan ham jamoa bo'lib o'ynaydilar. Hamma narsani bilib olishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi. Bog'cha yoshidagi bola tabiatiga xos bo'lgan kuchli ehtiyojlardan yana bir uning har narsani yangilik sifatida ko'rib bola uni har tomonlama bilib olishga intilishidir. Bog'cha yoshdagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatidan o'sishida qiziqishning roli ham kattadir. Qiziqish huddi ehtiyoj kabi bolaning biror faoliyatga undovchi omillardan biridir. Shuning uchun ham qiziqishni bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan murakkab psixik hodisa desa bo'ladi. Bolaning kamol topishida qiziqishning ahamiyati shundaki, bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishiga intiladi va binobarin uzok vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug'ullanishdan zerikmaydi. Bu esa o'z navbatida bolaning diqqati hamda irodasi kabi muhim hislatlarni o'stirishga va mustahkamlashishga yordam beradi.

O'smirlik davri eng murakkab va shu bilan birga muhim taraqqiyot bosqichidir. Ilk o'smirlik 11-13 yoshni, katta o'smirlik — 14 — 15 yoshlarni o'z ichiga oladi. Bu davrning eng muhim hislati shundan iboratki, u bolalikdan o'spirinlik, kattalikka, yoshlikdan yetuklikka o'tish davridir.

O'smirlik -organizm taraqqiyotidagi shiddat va notekislik bilan xarakterlanib, bu davrda tananing intensiv tarzda rivojlanishi va suyaklarning qotishi ro'y beradi. Yurak va qon tomirlar faoliyatida ham notekislik bo'lib, bu ham bola fe'lining o'zgaruvchan, dinamik va ba'zan noma'qulliklar va noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Bular albatta asab tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib, bola tezga achchiqlanadigan yoki tormozlanish yuz berganda anchagacha depressiya holatidan chiqolmaydigan tushkunlikda qolishi ham mumkin.

O'smir jismoniy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omil jinsiy balog'at bo'lib, u nafaqat psixik, balki ichki organlar faoliyatini ham belgilaydi. Shu bilan bog'liq holda ongli jinsiy mayllar, shu bilan bog'liq noxush his - kechinmalar, fikrlar paydo

boʻladiki, bola ularning asl sababini ham tushunib yetolmaydi. Psixik taraqqiyotning oʻziga xosligi shundaki, u muttasil rivojlanib boradi, lekin bu rivojlanish koʻplab qarama-qarshiliklarni oʻz ichiga oladi. Bu taraqqiyot oʻquv jarayonida kechgani uchun ham toʻgʻri tashkil etilgan oʻquv faoliyati bola psixikaning muozanati va uning turli fikr — oʻylardan chalgʻishiga zamin yaratadi. Ayniqsa, diqqat, xotira, tafakkur jarayonlari rivojlanadi. Ayni shu davrda bola mustaqil ravishda fikrlashga intila boradi. Chunki bu davrda u koʻproq oʻz fikr-oʻylari dunyosida mushohada qilish, olam va uning sirlarini bilishga, nazariy bilimlarni koʻpaytirishga intiladi. Buning sababi — yana oʻsha kattalikka oʻtish boʻlib, bolada oʻziga xos «kattalik» hissi paydo boʻlib, bu narsa uning gapirishi va fikrlashlarida ham ifodalanadi. Shuning uchun ham maktabda berilgan mustaqillik va toʻgʻri tashkil etilgan oʻqish sharoitlari, samimiylilik muhiti unda mustaqil fikrlashga katta imkoniyatlar ochishi va undagi ijodiy tafakkurni rivojlantirishi mumkin. Shunga bogʻliq tarzda oʻsmirning oʻz falsafasi, oʻz siyosati, baxt va muhabbat formulasi yaratiladi. Mantiqan fikrlashga oʻrganishi esa unga oʻzicha aqliy operastiyalarni amalga oshirish, tushunchalar va formulalar dunyosida harakat qilishga majbur qiladi. Bu oʻziga xos oʻsmirlik egostentrizmining shakllanishiga - butun olam va uning qonuniyatlari unga boʻysunishi kerakday fikrning paydo boʻlishiga olib keladi. Shuning uchun ham aynan oʻsmirlik paytida bolalar oʻz ota-onalari bilan hadeb tortishaveradilar. Aniq bir toʻxtamga kelolmasa ham tortishish biror firknini izhor qilish ehtiyojining oʻzi unga juda yoqadi. Shunday boʻlishiga qaramay, oʻsmirlik yuqorida taʼkidlanganidek, qarama — qarshiliklarga boy davrdir. Uni baʼzi olimlar «krizislar, tanazzullar» davri ham deb ataydilar. Sababi — bola ruhiyatida shunday inqiroziy holatlar koʻp boʻladiki, u bu inqirozni bir tomondan oʻzi hal qilgisi keladi, ikkinchi tomondan, uni hal qilishga imkoniyati, kuchi va aqli yetishmaydi. Masalan, «kattalik hissiga» toʻskinlik qiladigan omillardan biri — bu ularning oʻz ota — onalaridan moddiy jihatdan qaramligi. Ruhan qanchalik oʻzlarini katta deb his qilmasin, oʻsmir maktabga ketayotib, onasidan yoki otadan pul soʻraydi, ular esa bolaga bolalarcha munosabatda boʻlib, ozginagina pul beradilar. Ikkinchidan, kattalarday boʻlishni xohlaydi, lekin qiz bola onasining, oʻgʻil bola otasining

kiyimini toshoyna oldida kiyib ko'rsa, baribir yarashmaydi. Ya'ni, tashqi ko'rinishdagi kamchiliklar — hali qaddu-qomatning kelishmaganligi, uning ustiga yuzlari va tanasida paydo bo'ladigan noxush toshmalar uning ruhan salbiy hislarni boshdan kechirishiga olib keladi. Ya'ni, bu yoshni «arosat» yoshi ham deb atash mumkin, chunki katta bo'lib katta emas, bola ham emas. Shularning barchasi o'smirlik davridagi ruhiy tug'yonlarga sabab bo'ladi. Lekin shularga qaramay, bola o'zi bilib, bilmay o'z aqliy salohiyatini o'stirishga intiladi, chiroyli fikrlashga tashna bo'ladi va bu — uning psixik taraqqiyotidagi eng muhim o'zgarish hisoblanadi.

O'smir shaxsning takomillashuvi va shakllanishiga turtki bo'lgan omillardan biri — o'quv faoliyati motivlaridagi sifat o'zgarishidir. Kichik maktab yoshidagi boladan farqli, o'smir endi faqat bilimlar tizimiga ega bo'lish, o'qituvchining maqtovini eshitish va «5» baholarni ko'paytirish uchun emas, balki tengqurlari orasida ma'lum ijobiy mavqeni egallash, kelajakda yaxshi odam bo'lish uchun o'qish motivlari ustivor bo'lib boradi. Lekin I.V. Dubrovinaning bergan ma'lumotlariga ko'ra, o'quv faoliyati motivlari orasida umuman bilish, yangi bilimlarga ega bo'lish motivi kuchsiz bo'lgani sababli, ular maktabga borgisi kelmaydi, o'qishga og'rinib kelib, salbiy emostiyalar va havotirlik hislarini boshdan kechiradilar (o'rtacha 20% o'quvchilar). Bu kattalarning o'smir bilan ishlashini qiyinlashtiradi. O'smirning shaxs sifatida taraqqiyotida ikki xil holat ko'zatiladi: bir tomondan, boshqalar, tengqurlar bilan yaqinroq aloqada bo'lishga intilish, guruh normalariga bo'ysunish, ikkinchi tomondan, mustaqillikning oshishi hisobiga bola ichki ruhiy olamida ayrim qiyinchiliklar kuzatiladi. O'zgalarni anglash bilan o'z-o'zini anglash o'rtasida ham qarama-qarshiliklar paydo bo'ladi. Ko'pincha o'smir o'z imkoniyatlarini yuqori baholaydi, boshqalar esa uning kuchi, irodasi va salohiyatiga ishonchsizlik bilan qaraydi. Lekin shunday bo'lsa-da, o'zini nima qilib bo'lsa ham hech bo'lmaganda tengqurlar jamiyati tomonidan tan olinishiga erishishga intiladi va ular bilan muloqot hayotining ma'nosiga aylanib qoladi. Agar mabodo o'smir shu davrda biror sabab bilan tengqurlari jamiyati tomonidan inkor qilinsa, u bunga juda katta mudxish voqeaday qaraydi, maktabga bormay qo'yishi, hattoki, suistidal harakatlar (o'z joniga qasd qilish) ni ham sodir etishi mumkin.

O'smirlik davridagi qiyinchiliklarning oldini olishning eng ishonchli va foydali yo'li -bu uning biror narsaga turg'un qiziqishiga erishish, faoliyat motivlarini mazmunliroq qilishdir. Masalan, shu davrda texnikaga qiziqib qolgan bola qiziqishini qondirish shart-sharoitining yaratilishi, bekor qolmasligiga erishish, har bir harakatini rag'batlantirish, unga bir ish qo'lidan keladigan odamday munosabatda bo'lish katta pedagogik ahamiyatga ega. Uning qiziqishlarini bila turib, oldiga yangidan yangi maqsadlar qo'yish — bola shaxsining rivojiga asosdir. Shundagina uning o'z «Men»i to'g'risidagi tasavvurlari ijobiy, o'z-o'ziga bahosi ob'ektiv va adolatli bo'ladi, o'zining nimalarga qodirligi va kim ekanligi haqida yaxshi fikrlar paydo bo'ladi. Pedagog o'smirlar bilan maslahat ma'nosida murojaat qilib, o'z muammolari haqida so'zlab berishini so'raydi va shu asnoda ziddiyatning yechish yo'llarini topadi. Yaxshi xatti-harakatlarga yo'nalish berish amaldan pedagoglar tarbiyalanuvchilarga yordam zarur bo'lganda ko'mak beradilar. Bunda ijobiy xatti-harakatlarga alohida urg'u beriladi.

Hayot istiqbolini belgilashga ko'maklashish amali. Pedagog suhbat jarayonida o'smirning hayot rejalariga aniqlik kiritadi. Shundan so'ngra o'smirning rejalarini amalga oshirishiga ko'mak beriladi.

O'zi va boshqalar haqida so'zlab berish amali. O'smirlar o'tgan kunlari haqida har biri hikoya yozishni tavsiya etiladi. Shundan so'ngra ularga boshqacha yashash mumkinligi haqida so'raladi.

Mening idealim. Suhbat jarayonida o'smirning ideali aniqlanadi va uning ijobiy axloqiy sifatlari ajratilib baholanadi.

O'spirinlik davri. Yuqori sinfga o'tgan o'spirin psixologiyasining o'ziga xosligi shundaki, u hozirgi paytini, buguni va ertasini kelajak nuqtai nazaridan, istiqbolga nazar bilan qabul qiladi. Aynan shu davrga kelib, o'spirin turli kasblarga qiziqqa boshlaydi, o'zining kelajakda kim bo'lishini tasavvur qila boshlaydi. Demak, o'z-o'zini professional nuqtai nazardan ajratish, tasavvur qilish — o'spirinlikning eng muhim yangiligidir. Professional taraqqiyotning asosiy bosqichlarini ajratar ekan, E.A. Klimov (1996), alohida «optastiya» (lotincha so'z: optatio — xoxish, tanlov) bosqichini ajratadi va uning xarakterli tomoni — odam tomonidan

professional taraqqiyotning bosqichi tanlanishidir, deb e'tirof etadi. Optastiya bosqichi 11 — 12 yoshdan 14 — 18 yoshgacha bo'lgan taraqqiyot davrini o'z ichiga oladi. Biror aniq kasb-hunarni tanlash va o'z faoliyatini shunga yo'naltirish o'spirin shaxsi uchun juda katta ahamiyatga ega. Ana shunday tanlovning adekvat va to'g'ri bo'lishi o'spirindagi bilish bilan bog'liq qiziqishlar va professional yo'nalishning shakllanganligiga bog'liq bo'ladi. Professional qiziqishlarning shakllanishining o'zi olimlar tomonidan to'rt bosqichli jarayon sifatida qaraladi. Uning birinchi bosqichi 12-13 yoshlarga to'g'ri keladi va o'ta o'zgaruvchanligi, shaxsdagi bilish jarayonlari va asl iqtidor bilan bog'lanmaganligi bilan xarakterlanadi. 14-15 yoshlarga to'g'ri keladigan ikkinchi bosqichda qiziqishlar paydo bo'ladi, ular ko'p bo'lib, bevosita bolaning bilish imkoniyatlari va shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Uchinchi bosqichda — 16-17 yoshlarda qiziqishlarning shunday integrastiyasi ro'y beradiki, ular avvalo jinsiy xususiyatlar va shaxsdagi individual xususiyatlar bilan bog'liq holda rivojlanadi. Masalan, qizlar va o'g'il bolalar o'zlariga mos va yarashadigan kasb-hunarni tanlay boshlaydilar. L. Golovey (1996) fikricha, to'rtinchi — hal qiluvchi bosqichda qiziqishlar doirasi sezilarli darajada torayib, professional yo'nalish shakllanaib bo'ladi va u kasb tanlash bilan yakunlanadi. O'zining yuqori pog'onasiga ko'tarilgan qiziqishlar o'spirinning professional yo'nalishi va to'g'ri kasb-hunarni tanlashiga zamin yaratadi. Ular boladagi individual — psixologik xususiyatlar va jinsiy farqlar bilan bog'liq bo'lgani uchun ham o'g'il bolalar ko'prok — texnik va iqtisodiy yo'nalishlarni, qizlar esa — ijtimoiy-gumanitar va badiiy sohalar bilan bog'liq kasblarni tanlaydilar. Umuman, inson hayotida professional o'z-o'zini anglash katta o'rin tutadi va u juda yoshlik paytidanoq shakllana boshlaydi. Bu jarayonni bosqichlarda tasavvur qilish mumkin.

Birinchi bosqich: bolalar o'yini, bunda bola ilk yoshlikdanoq u yoki bu kasbga bog'liq professional rollarni qabul qiladi va uning muhim elementlarini o'zicha «o'ynaydi» («o'qituvchi», «doktor», «traktorchi», «futbolist», «artist» va shunga o'xshash).

Ikkinchi bosqich: o'smirlik fantaziyasi — bunda o'smir o'ziga juda yoqqan professional rolni hayolan egallaydi.

Uchinchi bosqich: kasb-xunarni dastlabki tanlash — o‘smirlik va ilk o‘spirinlik davriga to‘g‘ri keladi. Turli-tuman faoliyat turlari dastlab o‘smirning qiziqishlari nuqtai nazaridan («prokurorlikka qiziqaman, demak, yurist bo‘lishim kerak»), keyin uning qobiliyatlari nuqtai nazaridan («matematikani oson echaman, matematik yoki muhandis bo‘lsammikan?»), va nixoyat, o‘smirdagi qadriyatlar tizimidagi ahamiyatiga qarab («nochor kasallarga yordam bergim keladi, vrach bo‘laman») toifalarga bo‘linadi va ajratiladi.

To‘rtinchi bosqich: amaliy qaror qabul qilish — kasbni tanlash. Bunda ikkita muhim jihat bor: konkret ixtisoslikni uning kvalifikatsiyasi xususiyatlari, ishning hajmi, og‘irligi, mas’uliyatlilik va unga yetarli tayyorgarlikning borligi. Lekin oxirgi sostiologik ma’lumotlarga ko‘ra, oliy o‘quv yurtini tanlash, konkret kasb-hunarni tanlashdan oldinroq yuz bermoqda. Masalan, o‘spirin qiz «Men baribir Nizomiy nomli universitetga kiraman», deydi va so‘ngra konkret fakultet tanlanadi. Shuning uchun ham ko‘pincha, ixtisoslikdan, keyinchalik professiyadan «sovib qolish»lar ana shunday ustanovkalar bilan tushuntiriladi. Bundan tashqari, kasb tanlashga ta’sir qiluvchi yana boshqa omillar ham borki, ularning hisobga olinishi ham ba’zan yoshlarning to‘g‘ri, o‘z imkoniyatlari va qobiliyatlariga mos kasb-hunarning tanlanmasligiga sabab bo‘ladi. Masalan, bunday omillarga oilaning moddiy shart-sharoiti, o‘qish joyining uydan uzoqligi, o‘quv tayyorgarligining saviyasi, emostional yetuklik, sog‘likning holati va boshqalar.

Tavsiyalar

Albatta bolaning ta’lim tarbiyasi faqatgina o‘qituvchi emas balki o‘quvchining ota-onalarini ham ma’suliyatlaridan biri hisoblanadi. O‘qituvchi boshlang‘ich sinflardanoq o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya jarayonida bo‘layotgan yangiliklar haqida ma’lumot berib borishlari o‘quvchilarni fikrini o‘stirishga xizmat qiladi. O‘qituvchi yosh avlodni tarbiyalash jarayonida ota-ona bilan birgalikda ishlash hamkorligini yo‘lga qoyib olishi zarur. O‘qituvchi qanday qilib ota-onalar

bilan hamkorlikni o‘rnatishi kerak? **Sinf rahbari ota-onalar bilan olib boradigan ishlariga quyidagi vazifalarni hal qiladi:**

1. Ota-onalar bilan yaqindan aloqa o‘rnatadi va aloqani doimo mustahkamlab boradi;
2. O‘quvchiga nisbatan maktabning va oilaning yagona talablar qo‘yishga erishadi;
3. Sinf ota-onalar jamoasini tashkil etib, ularning sinfdagi tarbiyaviy ishlariga faol qatnashishlarini ta‘minlaydi;
4. Ota-onalar o‘rtasida pedagogik bilimlarni tarqatadi va ularning pedagogik madaniyatini yuqori darajaga ko‘taradi;
5. Sinfga otaliq qilayotgan tashkilotlar, oila va maktabga yordam beruvchi tashkilotlar bilan aloqa o‘rnatadi va ularni sinfdagi tarbiyaviy ishlarga jalb qiladi.

Ota-onalar bilan ish shakllari va usullarini tanlashni odatda sinf rahbari o‘z shaxsiy xususiyatlari tajribasini, o‘quvchilarning oilalarida vujudga kelgan o‘ziga xos xususiyatlarni, ota-onalarning bilim va tajribasini, tarbiyalanuvchilarni tarbiyalashda yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan xatolar va qiyinchiliklarni, fe‘l-atvor xususiyatlarini, o‘quv muassasasi pedagoglar jamoasidagi muhitni, ota-onalar bilan ish olib borishda tarkib topgan an‘analarni va hokazolarni hisobga olib belgilaydi, tajribaning ko‘rsatishicha, sinf rahbarining ota-onalar bilan hamkorligining ommaviy sinf tarzidagi va yakka tartibdagi ish shakllarini oqilona birga qo‘shib olib borish, bunda uning mazmunida izchillikka rioya etish orqali erishiladi.

Ko‘rsatilgan shakllar ta‘rifi va ularni qo‘llashning eng yuqori natija berishini ta‘minlaydigan shart-sharoitlarga qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

O‘quvchilarni tarbiyalashda oilaning bir qancha vazifalari mavjud bo‘lib ular quyidagilardir:

-oilada sog‘lom muhitni yaratish, milliy ruh va turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-ona har tomonlama o‘rnak bo‘lishi, farzandlarning ota-onasiga, Vatanga muhabbat tuyg‘usini shakllantirish, o‘zaro g‘amxo‘r bo‘lishni ta‘minlash;

-oilada huquqiy tarbiyani yaxshilash, oila a‘zolarining o‘z huquq va burchlarini anglab yetishlarini va ularga rioya qilishlarini ta‘minlash;

-farzandlariga chuqur dunyoviy bilim asoslarini berish, ma'rifatli va ma'naviyatli kishilar bo'lib yetishishlarini ta'minlash;

-bozor munosabatlariga mos bo'lgan kasb-hunar o'rgatish, iqtisodiy tushunchalarni farzandlar ongiga singdirish; -shaxslarning ma'naviy barkamol va jismonan sog'lom bo'lishlari uchun iqtisodiy va ijtimoiy muhitni yaratish;

-shaxslarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, istiqlool g'oyalari va milliy mafkuraga sadoqat ruhida tarbiyalash;

-shaxslarning bo'sh vaqtlarini pedagogik nuqtai nazardan kelib chiqib unumli tashkil qilish, ularga qo'shimcha ta'lim berish;

-farzandlarida mavjud bo'lgan iste'dod kurtaklarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratish;

-o'z farzandlarining o'quv muassasasi, mahalla, davlat va jamiyat oldidagi burchlarini to'la ado etishlari uchun oilada mas'uliyatli bo'lish;

-ota-onalar o'zlarining pedagogik va psixologik bilim saviyalarini doimo oshirib borishi;

-shaxslarda tejamkorlik va ishbilarmonlikning ma'naviy axloqiy tomonlarini shakllantirish;

-oilada milliy va umuminsoniy tarbiyaning barcha yo'nalishlarini uyg'un holda bosqichma-bosqich amalga oshirishga mas'ullikni ta'minlash;

-sanitariya-gigiyenik, ekologik ko'nikmalarni singdirish, diniy aqidaparastlik, ichkilikbozlik, giyohvandlikka qarshi tarbiyani amalga oshirish;

-oila, o'quv bilim yurti va mahalla oldida o'z farzandlarining barcha hatti-harakatlari uchun javobgardir;

-sog'ligida va aqlida nuqsonlari bo'lgan farzandlariga hayot talablariga mos ravishda bilim va kasb-kor o'rgatishdan iborat.

Muhit – bu insonga ta'sir etuvchi tashqi voqea hodisalar yig'indisi hisoblanadi. Tarbiya jarayonida muntazam ravishda tarbiyalanuvchida tashqi voqea-hodisalar o'zining ijobiy yoki salbiy ta'sirini o'tkazib turadi. Buning uchun esa tarbiyalanuvchidagi o'zgarishlarga ota-onalar va o'qituvchilar doimiy ravishda e'tiborli bo'lib, ijobiy ta'sirlarni rivojlantirishga harakat qilishi va erishishi lozim.

Bolani tarbiyalashda yo‘l qo‘yiladigan xatoliklar haqida:

1. Bolani doimiy ravishda tanqid qilish uni o‘ziga bo‘lgan ishonchini yo‘qolishiga, mustaqil fikrlay olmasligiga olib keladi. Mustaqil fikriga ega bo‘lmagan inson hayotda o‘z o‘rniga ham ega bo‘lmaydi.

2. Ko‘pchilik insonlar ular bilan suhbatlashadigan insonni emas, uni tinglaydigan insonni qidirishadi. Bola ham o‘zini tinglaydigan insonni qidiradi. Agar bolani uyda fikri umuman tinglanmasa, qo‘llab-quvvatlanmasa undagi ishtiyoq so‘nadi, odamlarning orasida erkin bo‘lolmaydi, o‘z fikrini aniq, ravon bayon etolmaydi.

3. Bolani hamma aytganini qilaverish ham uning erkatoy, tantiq qisqa qilib aytganda tarbiyasining buzilishiga olib keladi.

4. “Qush uyasida ko‘rganini qiladi.” Shunday ekan bolaga to‘g‘ri tarbiya berishni istagan inson, avvalo, o‘zini tarbiya qilishi, o‘zi bolaga o‘rnak bo‘lmog‘i kerak. Abu Ali Ibn Sino ham: “Kimga qanday pand nasihat qilsang, unga avvalo o‘zing amal qil.” - deb to‘xtalib o‘tgan. Bolaga nimadirni o‘rgatmoqchi bo‘lsangiz faqat gapda emas, harakatlar bilan ham buni ifoda eting. Har bir qilgan ishingiz bolaga o‘rnak bo‘lmog‘i kerak.

5. Keragidan ortiq e‘tibor ham bolani tarbiyasiga yomon ta’sir qiladi. Bolaga o‘zi qila oladigan ishlarini qilishga imkoniyat yaratib berish kerak. Agar u qila oladigan har bir ishni qilib bersa bola ota-onaning ko‘magiga o‘rganib qoladi. Bu kelajakda ham ota-ona ko‘magisiz hech bir ish qila olmaydigan inson bo‘lishiga olib keladi.

6. “Urrib jazolashdan tiyilish kerak. Bu bolani kelajakka yana xato qilmaslikka o‘rgatmaydi”.

7. Bolani juda erkin qo‘yib qo‘yish, uning taltayishiga olib keladi.

8. Bolaga o‘ta muloyimlik qilish ham uning tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ota-onaning farzand oldidagi burchi, o‘zbekona ta’bir bilan aytganda, farzandga yaxshi nom qo‘yish, yaxshi muallim qo‘liga topshirib savodini chiqarish,

ilimli, kasb-hunarli qilish, oilali va uyli-joyli qilishdan iborat. Oila boshqa tarbiyaviy muassasalardan farqli ravishda odamning butun hayoti davomida uning barcha tomonlariga, qirralariga ta'sir ko'rsatishga qodirdir va odatda ta'sir ko'rsatadi. Oila tarbiya vazifasining bu ulkan miqyosi uning mafkuraviy va psixologik ta'sir ko'rsatishning chuqur o'ziga xosligi bilan uyg'unlashib ketadi. Bu esa uni oliy darajada ta'sirchan qilibgina qolmay, shu bilan birga shaxsni shakllantirish jarayonining zarur bo'g'iniga ham aylantiradi. Oilaning yuksak tarbiyaviy imkoniyati shaxslar va ota-onalarning o'ziga xos xususiyatlari: qon-qarindoshligi, muhabbati, yaqinligi, ishonchi, burch hissi, obro'liligi va hokazolar bilan ta'minlanadi. O'z farzandining barcha zaif va kuchli tomonlarini yurgakdagi chog'idan biladigan, uning qalbidagi eng kichik harakatni ham ezadigan va tushunadigan, unga ta'sir etishni biladigan onadan va otadan yaxshiroq kim ham ularni ezgulikka, mehnatsevarlikka, do'stlikka, muhabbatga o'rgata oladi! Ma'lumki, xilma-xil faoliyat sharoitida shaxsning qobiliyatlari eng samarali rivojlanadi, uning ijodiy imkoniyatlari ochiladi, shaxsni oiladan boshqa qayerda ham faoliyatning xilma-xil turlariga jalb etish mumkin. Oilaviy tarbiyaning qimmatliligi va ahamiyati yana shundaki, kichik shaxslik paytida oilada egallangan narsalar bir umr saqlanib qoladi. Xuddi shuning uchun ota-onalarning shaxslarni har tomonlama tarbiyalash majburiyati qonuniy tarzda belgilab qo'yilgan. Sinf rahbarlari ota-onalar bilan birgalikda tarbiyaviy ishni tashkil etar ekanlar, eng yangi psixologik-pedagogik tadqiqotlar ma'lumotlarini e'tiborga olishlari ham muhimdir, ularga muvofiq o'sib kelayotgan kishi shaxsini shakllantirishga oilaning qo'shadigan hissasi turli yosh bosqichlarida turlicha bo'ladi va to'liqinsimon o'zgaradi. Dastlabki 3 yil ichida u ayniqsa kuchli bo'ladi, shundan keyin oilaviy ta'sirning muayyan darajada barqarorlashuvi davri boshlanadi.

Ta'lim va tarbiya sohasiga e'tiborni kuchaytirish, bu borada hukumatimiz tomonidan qabul qilingan qonun va hujjatlarni, direktiv ko'rsatmalarni samarali bajarish uchun oila, mahalla, o'quv muassasasi hamkorligi faoliyati o'ziga xos pedagogik tizim, uslub va shakllarga ega bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Sh.Mirziyoyevning “Oliy majlisga hamda O‘zbekiston xalqiga murojatnomasi”
2. Sh.Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekistonda Taraqqiyot strategiyasi” haqidagi farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 19-iyun 175- sonli Qarori
4. O‘zbekiston Respublikasi 1993-yil “Oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligi konsepsiyasi”.
5. R. Mavlonova, K. Xoliqberdiyev, "Pedagogika". Toshkent: "O‘qituvchi nashriyoti". 2002-yil
6. R. Mavlonova, B. Normurodova, N. Rahmonqulovalarning TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI
7. Abdullayeva, O. O. (2021). Ibroyim Yusupov ijodi asosida o‘quvchilarning vatanparvarlik tuyg‘ularini o‘stirish. Academic research in educational sciences, 2(3).
8. M.B.Tursunova “Tarbiya jarayonida oila, mahalla va ta’lim muassasalarning o‘zaro hamkorligi”.
9. Jo‘raev T.T, Halimov S.G‘. Nutq madaniyati. O‘quv qo‘llanma. Samarqand 2021.
10. Munavvarov A.K Pedagogika, Toshkent, “O‘qituvchi”, 1996, 119-136
11. Tursunov I.Nishonaliev U.Pedagogika kursi: Darslik, Toshkent “O‘qituvchi” 1997,172-176.